
Adviescommissie Haarlemmerhout en Frederikspark

Secretariaat/postadres: Marije van der Meulen, postbus 2003 PB Haarlem; mvandermeulen@haarlem.nl

Advies nieuw beheerplan Haarlemmerhout en Frederikspark

In 2012 heeft de gemeenteraad het Integraal beheerplan Haarlemmerhout 2012-2021 vastgesteld.¹ In 2013 is ook voor het Frederikspark een beheerplan vastgesteld (looptijd 2013-2023). Het afgelopen decennium heeft de adviescommissie een voorname rol gespeeld bij de uitvoering van het beheer van deze beide Rijksmonumenten. Nu de geldigheidsperiode van het oudste van deze beheerplannen (Haarlemmerhout) binnenkort afloopt doet zich de vraag voor hoe verder: kunnen we straks verder met slechts een actualisering van de geldende plannen of moet er een compleet nieuw beheerplan komen? Wat zijn de kernpunten van een nieuw beheerplan? En voor welk gebied moet het nieuwe beheerplan gelden?

In dit advies gaan wij nader op deze vragen in. Daaraan voorafgaand heeft de commissie de geldende beheerplannen geëvalueerd en zich beraden over nieuwe uitdagingen waar we met name in de Haarlemmerhout voor staan. Op grond hiervan adviseert de commissie om een compleet nieuw, maar slanker beheerplan te laten opstellen. Tevens adviseren we om één beheerplan te maken voor beide gebieden.² Onderstaand lichten we dit advies nader toe. Aan het einde van dit advies geven we in het kort aan hoe het nieuwe beheerplan het beste tot stand kan komen.

Plangebied van het nieuwe beheerplan

In onze visie richt het nieuw op te stellen beheerplan zich op de volgende gebiedsdelen:

- Frederikspark;
- Kleine Hout;
- Grote Hout;
- Eindhoven incl. Vogelbos en Heemtuin.

In het navolgende advies leggen we de meeste nadruk op het bosgedeelte van de Haarlemmerhout (Grote Hout en delen van de Kleine Hout en Eindhoven) omdat hier de grootste opgave voor de actualisering van het beheerplan ligt.

De Haarlemmerhout - een stadsbos met bijzondere eisen aan het beheer

Om een schets te kunnen geven van de opgave waar we voor staan, is het goed om eerst (weer eens) de bijzondere karakteristiek van de Haarlemmerhout kort samen te vatten. De Haarlemmerhout is een drukbezocht park en wandelbos met een lange voorgeschiedenis. Het bosgedeelte staat op een plek die in de loop van geschiedenis altijd door bos begroeid is geweest, in Nederland een zeldzaamheid. Niet voor niets is de Haarlemmerhout al 50 jaar geleden aangewezen als Rijksmonument. Door de lange historie – de Hout wordt al meer dan 400 jaar door Haarlemmers bezocht en door de stad Haarlem beheerd – voelen zich veel Haarlemmers er bijzonder mee verbonden; de Hout is een soort icoon geworden van de Haarlemse identiteit. De vele cultuurhistorische elementen dragen in sterke mate bij aan de herkenbaarheid van de bijzondere karakteristiek van de Hout. Als gevolg van het eeuwenoude boskarakter kent de Hout bovendien relatief hoge natuurwaarden en is daarom in het Ecologische Beleidsplan van de gemeente

¹ Het geldende beheerplan bestaat in feite uit twee delen. Het in 2012 vastgestelde plan betreft deel 2, het eigenlijke beheerplan. Deel 1, de beheervisie, is al eerder afgerond en vastgesteld.

² Actualisering van het beheerplan voor het Frederikspark is minder urgent en ook inhoudelijk minder complex dan voor de Hout. De commissie acht het echter van belang dat de beheeruitgangspunten voor Hout en Frederikspark straks in één document komen te staan.

aangemerkt als ecologische 'hotspot'. De Haarlemmerhout is een plek waar veel bezoekers natuur in de stad kunnen beleven; denk alleen al aan de vele broedvogels en kleurrijke stinseplanten. Elke van de drie functies – recreatie, cultuurhistorie en natuur – stelt bijzondere eisen aan het beheer van dit parkbos en rijksmonument. Om de drie functies goed met elkaar te blijven verenigen moeten in het beheer voortdurend keuzes worden gemaakt.

Enkele kernpunten van de beheeropgave

Het bosgedeelte van de Hout kan worden gezien als een gecultiveerde vorm van een natuurlijk gemengd loofbos. Daarin is de Zomereik (die 250 jaar oud kan worden) de duurzame hoofdsoort. Van nature zijn de opvolgers de Beuk en de Gewone esdoorn, die als schaduw-verdragende boomsoorten in het eikenbos kunnen kiemen en opgroeien. Deze opvolgers nemen op den duur alle licht weg op de bosbodem, zodat struik- en kruidlaag verdwijnen, waarmee een recreatief onaantrekkelijk bos zou ontstaan. Zowel voor de variatie in het bosbeeld (recreatieve waarde) als voor de soortenrijkdom (= biodiversiteit/natuurwaarden) is een gevarieerde struik- en kruidlaag echter onmisbaar. Daarom is een overheersing van Beuk en/of Gewone esdoorn in het bos niet gewenst. Alleen als variatie in het bosbeeld is in het hart van het bos een grote groep (beuken)bomen zonder enige ondergroei (een zogenoemde 'bomenhal') acceptabel. Op dit moment is er zowel een oude als een jonge beukenhal in het bos, beide zijn begrensd door bosbegroeiing met een struiklaag.

De prominente aanwezigheid van oude bomen (volgens de definitie van het geldende beheerplan 80 jaar en ouder) en monumentale bomen (> 150 jaar) is al eeuwenlang een belangrijk kenmerk van de Haarlemmerhout. Aan het begin van de vorige beheerperiode waren er nog ca. 1.100 bomen van meer dan 80 jaar oud. Oude en monumentale bomen zijn zowel uit recreatief (beleving van mooi oud bos) als cultuurhistorisch oogpunt én voor de natuurwaarden (o.a. nestholtes voor vogels, vleermuizen) van groot belang. Het duurzame behoud van een groot aantal monumentale bomen staat echter onder druk. In het bosgedeelte hebben we te maken met een leeftijds gat tussen de vooroorlogse bomen en de veel jongere bomen van na de oorlog.

Het beheer van het bos zou moeten kunnen garanderen, dat er over 100 jaar nog steeds meer dan 1.000 oude bomen zijn, vooral zomereik en linde, maar ook beuk. Dit kan worden bereikt met een lange-termijn-visie op ecologische basis, waarbij gebruik wordt gemaakt van de beschikbare gegevens over de historische ontwikkeling, de bestandsgegevens van de bomen en de herhaalde vaksgewijze inventarisatie van de ondergroei van struiken en planten.

De inventarisatie van de vogelstand in het bos en van enkele andere dier- en plantengroepen is een 'test' van de kwaliteit van het bos als natuur-gelijkende levensgemeenschap.

In het parkgedeelte (met name Vlooienveld en Frederikspark) staat de grote recreatiedruk tijdens evenementen geregeld op gespannen voet met de doelstelling van behoud van de oude en monumentale bomen. In de laatste jaren is er veel aan gedaan om de negatieve gevolgen, van met name de grote evenementen, sterk te beperken (bodemverbetering Vlooienveld, afspraken over inrichting van evenementen e.d.). In het nieuwe beleidsplan zal opnieuw moeten worden gezien of de huidige omvang van de evenementen acceptabel is en/of aanvullende maatregelen nodig zijn

Evaluatie geldend beheerplan

Het geldende beheerplan voor de Haarlemmerhout bevat, eenvoudig samengevat, drie soorten informatie³:

- a. een visie op de functies en inrichting van de Hout en de daarin gewenste aanpassingen, 'projecten' en 'ontwerpopgaven' genoemd (deel 1 van het beheerplan en hoofdstukken 2 en 5 van deel 2);
- b. uitgangspunten voor het beheer (hoofdstuk 3 en enkele bijlagen van deel 2);
- c. overzichten met feitelijke informatie over de Hout (bijlagen in deel 2 over o.a. natuurwaarden).

³ Het minder omvangrijke beheerplan Frederikspark 2013-2023 bevat gelijksoortige informatie.

Ad a

De visie is inmiddels op vele punten niet meer actueel. De beschrijving van functies en inrichting van de Hout behoeft op grond van de huidige inzichten actualisering en aanscherping. Een deel van de beschreven ontwerp-opgaven/projecten zijn resp. worden binnenkort uitgevoerd (o.a. bodemverbetering Vlooienveld, herinrichting Eindhoven en omgeving Dreefzicht). Diverse andere van de in het plan genoemde projecten zijn uiteindelijk niet wenselijk gebleken. Er resteert nog slechts een beperkte ontwerp-opgave (met name omgeving Hertenkamp). De visie behoeft dus actualisering en vereenvoudiging. Daarin zal wel nadere aandacht moeten worden besteed aan de vraag hoe in de toekomst om te gaan met de evenementen in de Hout (in het geldende beheerplan nauwelijks besproken en uitgewerkt).

Ad b

Terugkijkend op de ervaringen met het beheer op basis van het geldende plan moeten wij concluderen dat het geldende plan in de praktijk niet op een heldere wijze sturing heeft kunnen geven aan een beheer dat recht doet aan de drie functies recreatie-cultuurhistorie-natuur en daarmee samenhangende eisen. Het beheerplan had de (niet realistisch gebleken) ambitie om zodanig veel vast te leggen dat het dagelijkse en jaarlijkse beheer vrijwel zonder verdere uitwerking en afspraken kon worden uitgevoerd. Al na enkele jaren bleek deze werkwijze niet tot bevredigende resultaten te leiden. De praktijk heeft opnieuw bevestigd dat je vooral in een bos altijd ter plekke zorgvuldig moet gaan kijken alvorens maatregelen te bepalen. Vanaf 2014 zijn daarom jaarlijks gedetailleerde werkplannen voor de in dat jaar te beheren deelgebieden gemaakt door een extern bureau. Om daarbij een verantwoorde keuze van maatregelen te kunnen maken, zijn deze in samenwerking met een delegatie van de commissie ter plaatse beoordeeld. Deze werkwijze is wel goed bevallen en verdient te worden gecontinueerd.

Het geldende beheerplan bleek echter niet goed aan te sluiten bij het werken met gedetailleerde werkplannen. Daarvoor is het te omvangrijk en voor dat doel onvoldoende helder gestructureerd. De commissie adviseert daarom om een veel slanker beheerplan te maken dat zich in sterke mate richt op de overkoepelende uitgangspunten voor de te maken werkplannen, zover mogelijk weer te geven in overzichtelijke kaarten, tabellen e.d.

Ad c

De overzichten met feitelijke informatie over de Hout zijn grotendeels niet meer actueel. Bezien zal moeten worden welke informatie daadwerkelijk nodig is en op welke wijze actuele informatie in beeld kan worden gebracht. Wij verwachten dat dit deels andere informatie zal betreffen dan in het geldende plan is opgenomen (zie ook de bijlage bij dit advies).

Nieuwe uitdagingen voor het komende beheerplan

Ons advies om een geheel nieuw plan te laten opstellen heeft uiteraard niet de bedoeling om vanaf nu alles anders te doen in de Hout. Integendeel, veel van waarmee we in de afgelopen beheerperiode zijn begonnen, kan worden gecontinueerd. Toch achten wij het noodzakelijk om in het nieuwe beheerplan extra aandacht te besteden aan een aantal (min of meer) nieuwe thema's. We denken dan met name aan:

- Oplossingen om het eerder beschreven leeftijdsgat in het bos zo goed mogelijk te dichten en te zorgen voor het duurzaam behouden van een groot aantal oude en monumentale bomen in de Hout. Omdat het aantal vooroorlogse bomen door ouderdom, milieu-invloeden en stormschade langzaam maar zeker afneemt, dient door gericht beheer ervoor te worden gezorgd dat oude bomen langer leven (zodat ze zich tot biotoopbomen kunnen ontwikkelen) en geschikte jonge bomen zich snel kunnen ontwikkelen tot 'nieuwe oude bomen' (zogenaamde toekomstbomen).
- De effecten van de klimaatverandering en de hoge stikstofbelasting op het bos: De veranderingen in milieu en klimaat hebben gevolgen voor het planten- en dierenleven in het bos. Het is niet goed te voorspellen, hoe snel deze ontwikkelingen gaan. Door het beheer aan te passen aan de nu bestaande overmaat aan stikstof kan het bestaande bos mogelijk nog lang in stand blijven. Onder meer is het wenselijk om de sterk woekerende soorten als bodem bedekkende klimop, braam en brandnetel in delen van het bos gericht in te perken

en (waar nodig met gerichte aanvullende maatregelen) een bloemrijke kruidlaag te herstellen met als doel een rijkdom aan insecten in stand te houden.

- De sterk toegenomen beleidsaandacht voor biodiversiteit zal eveneens een vertaling moeten krijgen in het nieuwe beheerplan. Extra aandacht is onder meer wenselijk voor een betere ontwikkeling van een goede kruid- en struiklaag in het bos, van voldoende beschermde deelgebieden voor bodembroedende vogels, van mantelzoomvegetaties en voor de aanwijzing en bescherming van biotoopbomen (uiteraard met in achtneming van de veiligheid). Ook is meer aandacht gewenst voor de ecologische samenhang met omliggende natuurgebieden (Natura 2000, NatuurNetwerk Nederland en andere delen van de lokale ecologische structuur conform het Ecologisch Beleidsplan).

In de bijlage bij dit advies zijn aanbevelingen en overwegingen benoemd die meer in detail ingaan op vragen die in dat kader in een nieuw beheerplan aan de orde kunnen komen.

Globale opzet van het nieuwe beheerplan

Wij adviseren om, enigszins in aansluiting op de indeling van het huidige plan, te kiezen voor een beheerplan in drie delen:

- Deel 1 Visie met kaders op hoofdlijnen voor recreatie, cultuurhistorie en natuur waarbinnen het beheer en eventuele projecten moeten plaatsvinden, benoeming van projectopgaves en bijbehorende doelen en uitgangspunten.
- Deel 2 Beheerplan: dit plandeel moet met helder en beknopt weergegeven informatie (zover mogelijk in kaarten en tabellen) sturing geven aan de jaarlijkse werkplannen.
- Deel 3 Naslagwerken en detailkaarten (zo veel mogelijk digitaal) over historie, fysieke informatie over de Hout en Frederikspark, natuurinventarisaties etc.

De delen 1 en 2 vormen het eigenlijke beheerplan dat door het gemeentebestuur wordt vastgesteld. Deel 3 behoeft geen bestuurlijke goedkeuring en krijgt een dynamisch karakter. Tijdens de geldigheidsduur van het plan kunnen hierin aanpassingen en aanvullingen worden ingebracht.

Totstandkoming van het nieuwe beheerplan

Voor het opstellen van het nieuwe beheerplan zal een ter zake deskundig adviesbureau moeten worden ingeschakeld. Benadrukt moet daarbij echter worden dat de opgave voor het adviesbureau niet is om een compleet nieuwe visie op het beheer van de Hout te ontwikkelen. Het huidige beheer kan op vele onderdelen worden gecontinueerd. Het geldende beheerplan moet worden geactualiseerd met in achtneming van de genoemde nieuwe accenten en thema's.

In het proces van de keuze van het adviesbureau en de totstandkoming van het beheerplan dient de adviescommissie nauw te worden betrokken. Tevens adviseren wij om voor enkele specifieke vragen (zie bijlage onder 2) enkele externe deskundigen te raadplegen (evt. in de vorm van een opnieuw in te stellen klankbordgroep). Het is tevens gewenst om voorafgaande aan de vaststelling van het nieuwe plan de onderzoeksgegevens betreffend de natuurwaarden van de Hout waar mogelijk te actualiseren. Samenwerking met de lokale natuurorganisaties is daarbij gewenst.

19 mei 2020

Bijlage: Aanbevelingen en overwegingen voor een aangepast beheer

In deze bijlage zijn, als opmaat naar een nieuw beheerplan Haarlemmerhout, twee groepen van aanbevelingen, overwegingen en vragen geformuleerd:

- De eerste groep bevat aandachtspunten op beheerniveau van het bos, deels reacties op ontwikkeling in het bos en in de maatschappij, deels reacties op het oude beheerplan.
- De tweede groep betreft beleidspunten van bosbouwkundige en van architectonische aard. Ter beantwoording van deze vragen is het gewenst om externe deskundigen te raadplegen (bijv. via het opnieuw instellen van een klankbordgroep?).

1. Aandachtspunten op beheerniveau van het bos

1.1 Ten behoeve aan het nieuwe beheerplan is een vaksgewijze herinventarisatie van het bos aan te bevelen, zowel de houtige als de kruidachtige gewassen. Herinventarisatie van vogelstand, paddenstoelen, loopkevers en eventuele inventarisatie van andere diergroepen zijn (indien mogelijk) gewenst om de ecologische kwaliteit van het bos te kunnen beoordelen. Niet alleen het aantal soorten is een kwaliteitsmaat, ook de eventuele aanwezigheid van zeldzame soorten en van specialisten voor een gemengd, voedselrijk loofbos zijn kwaliteitskenmerken.⁴

1.2 Voor de inventarisatie van soorten kunnen vrijwilligers van natuurverenigingen worden gevraagd.

1.3 De in het gemeentelijk archief aanwezige onderzoeksrapporten en inventarisaties over de Haarlemmerhout zijn belangrijke informatiebronnen voor een duurzaam, natuurgericht bosbeheer en basisinformatie bij keuzen ten aanzien van bosbeheer en bosverjonging. Een lijst van deze stukken als bijlage bij het beheerplan bevordert het gebruik van deze informatie.

1.4 In het nieuwe beheerplan hoort informatie beschikbaar te zijn over de naoorlogse verjonging van de Haarlemmerhout, en over de aanpak van de verzuring na bodemonderzoek en vitaliteitsonderzoek door bladmonsteranalyse. Een beoordeling van de resultaten van de bosverjonging zal ook aanwijzingen geven voor het te voeren beheer.

1.5 De visuele kwaliteit van het bestaande bos, in het bijzonder de bloem-‘productie’ in de verschillende seizoenen kan worden beoordeeld als basis voor eventuele aanpassingen in het beheer.

1.6 De toepassing van wintergroene stuiken is een onderdeel van de visuele kwaliteit en een factor in de ontwikkeling van biodiversiteit en in de bloemproductie.

1.7 Een kaart met de voortgang van de verjonging in de vijftiger en zestiger en zeventiger jaren van de vorige eeuw hoort één van de bijlagen van het nieuwe beheerplan te zijn, evenals de ligging van de anti-tankgracht uit de Tweede Wereldoorlog.

1.8 Ook een kaart met de oude bomen, ouder dan 150 jaar, met boomnummer is een bijlage bij het beheerplan. Ter aanvulling is een lijst van boomnummer, boomsoort en het oude boomnummer nuttig voor het ontsluiten van de oudere informatie over deze monumentale bomen.

1.9 Aparte aandacht is nodig voor de braam = *Rubus spec.* Deze woekerende soort komt in diverse genetische typen [= “kleine” soorten] voor en is ecologisch belangrijk. Bloeiend en vrucht dragend is de braam belangrijk voor het dierenleven, maar als niet-bloeiende eenvormige massa in bosvakken is zij onaantrekkelijk. Determinatie van de “kleine” soorten is dringend, herinventarisatie van het voorkomen in de Hout ter voorbereiding van aanpassen van het beheer. Enkele grote dichte braamstruwelen zijn gewenst als nestelplek voor vogels, en eventueel voor de egel.

1.10 Op een kaart worden biotoopbomen aangewezen. Biotoopbomen zijn bomen die als broed- of verblijfsplaats dienen voor vleermuizen, roofvogels en andere zeldzame soorten, waar begroeiing met klimop bewust wordt toegestaan etc en daarmee specifiek kunnen bijdragen aan vergroting van de biodiversiteit in het bos.

⁴ Het opstellen van een nieuw beheerplan staat voorop. De hier genoemde inventarisaties zijn gewenst, maar moeten niet tot vertraging van het werkproces leiden.

1.11 De zonnige zuidrand van de Hout en enkele andere kleine zonnige randen in het bos kunnen beter ontwikkeld worden als mantel-zoom-begroeiing met een meerwaarde voor bloeiende soorten en diverse insectengroepen. De noordelijkste berm van de Spanjaardlaan zou hierbij betrokken kunnen worden als onderdeel van een zoom met hoge, bloeiende kruiden. In dit kader kan ook de zuidoost oever van de vijver in de Hertenkamp verbeterd worden.

1.12 Het speciale gebruik van Vlooienveld en Frederikspark voor festivals en de gewenste blijvende aanwezigheid van oude bomen en hun opvolgers is een apart punt van aandacht. Dat vraagt om speciale gerichte maatregelen om verdichting van de bodem tegen te gaan en om de voedingstoestand van de bomen te bevorderen.

2. Beleidspunten van bosbouwkundige en van architectonische aard

2.1 In het beheerplan wordt bevestigd, dat de bosbouwkundige doelstelling van de Haarlemmerhout is een voedselrijk gemengd-soortig loofbos met Zomereik als hoofdsoort, Zomerlinde als karakteristieke soort langs baroklanen en Beuk als plaatselijke opvolgende boomgeneratie.

2.2 Het beleidsuitgangspunt dat de Hout een combinatie is van recreatieve, cultuurhistorisch en natuurlijke waarden zal in de inleiding van het beheerplan en door de politiek bevestigd moeten worden. Onder de cultuur-historische waarden vallen de architectonische elementen, de visuele kwaliteiten en de educatieve potenties. Oude bomen, bloeiende voorjaarsplanten, baroklanen en vogelzang en andere kenmerken van het bospark hebben een meervoudige functie, zowel voor het publiek als voor de natuurwaarde als voor het duurzaam voortbestaan van het loofbos.

2.3 De vraag moet worden gesteld en beantwoord, of het na vijftig jaar tijd wordt voor een nieuwe stap in de verjonging van het bos. Wanneer bomen 200 tot 250 jaar oud kunnen worden, zou iedere vijftig jaar een deel van het bos verjongd moeten worden. Wanneer de zomereik daarbij de duurzame hoofdsoort is, zal een vrij grote plek herplant of ingezaaid moeten worden. De keus is, of we afwachten of een plek spontaan groot genoeg wordt om lichtbehoeftige soorten op te leiden, of dat we een plek kiezen waar enkele oude beuken moeten wijken voor een gezonde nieuwe bosgeneratie.

2.4 De vraag moet worden gesteld: In het zuidelijk deel van de Grote Hout is na kaalkap een vrij groot stuk jong bos opgeleid, dat nu in de boomfase komt en vrij eenvormig is. Willen we daar verandering, respectievelijk meer variatie in brengen? En zo ja, hoe?

2.5 Vraag: Kunnen we, ter vergroting van de interne variatie in de Hout, een groep Ruwe berk = *Betula pendula/verrucosa* aanbrengen als verjongingsgroep?

2.6 De vraag moet worden gesteld, of in verband met de te verwachten verandering van het klimaat de aanwezige boomsoorten Zomereik, Zomerlinde en Beuk in de toekomst vitaal zullen blijven. Is het gewenst om bij een eventuele nieuwe verjonging van een deel van het bos ander boomsoorten te gebruiken, eventueel als bijmenging. Te denken valt aan zuidelijker voorkomende soorten als Moseik = *Quercus cerris* en *Quercus pubescens*. Onvoorspelbaar is, of de nu aanwezige bosgemeenschap nog een eeuw of langer zichzelf in stand kan houden. Het bodemleven kan onvermoede steun geven aan de bestaande soorten, net als bij de reactie op de verzuring in de zestiger en zeventiger jaren is gebeurd. De variatie in daglengte in de loop van het jaar zal bij ons niet veranderen en de ligging dicht bij zee, die relatief koeling geeft en veel regenval, verandert niet. We weten niet hoe nieuwe boomsoorten hierop zullen reageren.

2.7 Vraag: Is het nodig om de doorlopende verzuring van de bodem en het uitspoelen van mineralen te compenseren door het inbrengen van steenmeel, zodat de benodigde mineralen weer beschikbaar komen en de zuurgraad zo hoog blijft dat geen giftig aluminium in de bodem in oplossing komt?

2.8 Vraag: Kiezen we voor het terugdringen van de overbemesting in het bos door actief een deel van het bladstrooisel in de herfst af te voeren en het maaisel van woekerende soorten af te voeren?